

KOPSTUKKEN FILOSOFIE – een reeks toegankelijke inleidingen in het leven en denken van sleutelfiguren uit de geschiedenis van de westerse filosofie, ‘meesters in het denken’ die onze cultuur blijvend hebben beïnvloed.

KOPSTUKKEN FILOSOFIE

<i>Socrates</i> C.C.W. Taylor	<i>Hume</i> A.J. Ayer	<i>Popper</i> Lothar Schäfer
<i>Plato</i> R.M. Hare	<i>Kant</i> Roger Scruton	<i>Adorno</i> Rolf Wiggershaus
<i>Aristoteles</i> Jonathan Barnes	<i>Hegel</i> Peter Singer	<i>Arendt</i> Karl-Heinz Breier
<i>Aquino</i> Anthony Kenny	<i>Schopenhauer</i> Christopher Janaway	<i>Taylor</i> Ingeborg Breuer
<i>Montaigne</i> Peter Burke	<i>Kierkegaard</i> Patrick Gardiner	<i>Verhoeven</i> Wil Derkse
<i>Hobbes</i> Richard Tuck	<i>Marx</i> Peter Singer	<i>James</i> Rein Gerritsen
<i>Descartes</i> Tom Sorell	<i>Nietzsche</i> Michael Tanner	<i>Levinas</i> Joachim Duyndam & Marcel Poorthuis
<i>Spinoza</i> Roger Scruton	<i>Russell</i> A.C. Grayling	<i>Sartre</i> Martin Suhr
<i>Leibniz</i> G. MacDonald Ross	<i>Wittgenstein</i> A.C. Grayling	<i>Jaspers</i> Werner Schüßler
<i>Berkeley</i> J.O. Urmson	<i>Heidegger</i> Michael Inwood	
	<i>Gadamer</i> Kai Hammermeister	

Martin Suhr

Sartre

Vertaald door Bab Westerveld

LEMNISCAAT

© vertaling Bab Westerveld

Omslag: Joost van de Woestijne, Pieter Kers

Nederlandse rechten Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2003

ISBN 90 5637 501 6

© Junius Verlag GmbH 2001

Oorspronkelijke titel: *Sartre zur Einführung*

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Bindwerk: Stronkhorst – Van der Esch, Groningen

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

Inhoud

1	Inleiding	7
2	Te veel: <i>De woorden</i>	11
	Lezen	12
	Schrijven	20
	De zelfkennis: het religieuze model	26
3	Alleen als esthetisch fenomeen is het bestaan gerechtvaardigd	31
	<i>Walging</i>	31
	De crisis	35
	Het visioen	39
	De redding	64
	<i>Het existentialisme is een humanisme</i>	66
4	De geest van de ernst	79
	'De jeugd van een leider'	79
	<i>Overdenkingen over het joodse vraagstuk</i>	85
5	De mens is een nutteloze passie:	
	<i>Het zijn en het niet</i>	91
	Het zijn-op-zich en het zijn-voor-zich	92
	De traditionele ontologie	96
	Wat is fenomenologie?	100
	Over de inleiding: op zoek naar het zijn	103
	Over het eerste deel: angst en vrijheid	108
	Over het tweede deel: het zijn-voor-zich	132

	Hegels opvatting van het zelfbewustzijn	148
	Over het derde deel: het zijn-voor-anderen	154
	Over het vierde deel: de vrijheid	175
6	<i>Het probleem van een methode</i>	179
7	Besluit	193
	Noten	195
	Bronnen	197
	Verder lezen	199
	Jean-Paul Sartre: een leven in jaartallen	203
	Over de auteur	207

Inleiding

‘Het vervelende bij die dode auteurs is dat ze nooit iets nieuws brengen,’ laat Sartre de gravin van Gosswill zeggen in zijn drama *Kean* (1953). In elk geval zorgde Sartre in dit opzicht zelf voor een verrassing. Sinds zijn dood in 1980 zijn meer boeken van hem verschenen dan van andere auteurs tijdens hun leven.¹ Deze publicaties vormen een onverwachte bevestiging van de sartrianse overtuiging die hij uitsprak naar aanleiding van zijn filmscenario *De teerling is geworpen* (*Les jeux sont faits*): ‘Het existentialisme erkent volstrekt niet dat er ooit een eind komt aan het spel. Ook na onze dood gaan onze handelingen nog door. Daarin leven we voort, ook al ontwikkelen ze zich vaak in een tegengestelde richting die we niet gewenst hebben. Dat is een historische evidentie.’

Hoe leeft Sartre voort? Zijn ontzagwekkende populariteit is nauwelijks ooit gebaseerd geweest op zijn filosofische werk, dat ‘uitsluitend voor vakmensen en filosofen bestemd was’, maar berustte op zijn vitale aanwezigheid als intellectuele en morele autoriteit. Met name de strijd die ten grondslag ligt aan Sartres invloed, de discussie tussen burgerdom en communisme in het Frankrijk van na de oorlog, is door de ineenstorting van de Sovjet-Unie en haar satellietstaten tot niet meer dan een historisch interessante episode geworden. De toneelstukken van Sartre worden nog maar zelden gespeeld (een lot dat hij deelt met Brecht), zijn romans weinig gelezen. De vraag wat er nog van hem blijft, moet opnieuw gesteld worden. Zijn biografieën (vooral *L’idiot de la famille*) en zijn filosofische geschriften zijn zonder twijfel de

eerste kandidaten, de dragers van zijn postume faam. Elke inleiding tot zijn filosofie ziet zich weer geplaatst voor de vraag: wat is fundamenteel, wat is alleen het gevolg van zijn fundamentele opvattingen?

Een inleiding tot het werk van Sartre brengt niet geringe problemen met zich mee. Het eerste probleem is de reusachtige omvang van zijn oeuvre. Sartre was een onvermoeibaar schrijver; men heeft uitgerekend dat hij elke dag van zijn leven gemiddeld dertig bladzijden heeft geschreven. Alleen zijn filosofische geschriften omvatten meer dan vierduizend bladzijden; tel daarbij op meer dan vierduizend bladzijden biografieën, meer dan tweeduizend bladzijden verhalen, romans, toneelstukken, scenario's en bovendien talloze andere geschriften, essays, voorwoorden, polemieken, brieven, enzovoort. Het is ongetwijfeld mogelijk (en ook verleidelijk) uit deze reusachtige massa beschreven papier enkele elementaire structuren van zijn denken te destilleren. We moeten dan op de koop toe nemen dat de rijkdom aan fenomenologisch onderzoek, de beeldende kracht van zijn dramatische en verhalende werk, de overvloed aan argumentatie in zijn theoretische geschriften, kortom de karakteristieke aantrekkingskracht die van zijn typische schrijfrant uitgaat, wordt teruggebracht tot enkele min of meer droge resultaten.

Het tweede probleem is verwant aan het eerste: Sartre was niet alleen een onvermoeibaar auteur, maar ook een even onvermoeibaar lezer. Zijn geschriften staan vol toespelingen op talloze andere werken, waarbij de Franse literatuur en de Duitse filosofie van beslissende invloed waren. Als filosoof heeft hij een gedegen academische opleiding gehad. Behalve de duidelijk herkenbare aanknopingspunten met Descartes, Hegel en Marx, Husserl en Heidegger, treffen we ook minder opvallende, maar zeker niet minder sterke invloeden aan van Kant en Schopenhauer, Kierkegaard en Nietzsche, Freud en Alfred Adler, van Dilthey, Scheler, Jaspers, Bergson en an-

deren. Sartre zegt van zichzelf dat hij geen bijzonder ‘systematische’ lezer was, maar hij was stellig een zeer creatieve lezer. Daarvan getuigt zijn doordenken op Hegels thema van ‘heerschappij en knechtschap’ of de tijdtheorie van Bergson, zijn studie van Husserl, zijn antropologisering van Heideggers fundamentele ontologie. Deze kant van zijn werk moet in een inleiding noodgedwongen verkort behandeld worden als we ons niet willen begeven in een puur filosofisch-historisch debat over de vraag of hij zijn voorganger nu wel of niet goed begrepen heeft.

En ten slotte: er lijken haast evenveel Sartres te bestaan als er geschriften van hem zijn: de toneelschrijver, de verteller, de filosoof, de historicus, de socioloog, de essayist, de literator, de journalist, de redenaar, privé en publiek, de vroege en de late Sartre. Hij beheerste (bijna) elke stijl en (bijna) elk literair genre. Waar nodig creëerde hij zijn eigen taal, maar hij bekende dat ‘stijl’ hem niet interesseerde (vaak tot verdriet van zijn lezers); ja, hij schreef nu en dan tegen zijn overtuiging in, omdat hij van mening was dat het hem geoorloofd moest zijn te spelen. (Welk recht hebben wij, lezers, van een schrijver te verlangen dat hij nooit zichzelf tegenspreekt?) Een inleiding hoeft hier zeker niet te kiezen voor een van de vele Sartres, als het lukt een ontwerp te ontdekken waarin zijn werk tot een eenheid wordt.

Inderdaad kunnen we in ‘de hartstocht om mensen te begrijpen’ (*De heilige Genet, martelaar en komediant*) zoiets als een band zien die de eenheid tot stand brengt. Dat lijkt een even vaag als pretentius project te zijn. Vaag omdat we ons om te beginnen nauwelijks kunnen voorstellen aan welke criteria we het succes – of de mislukking – van een dergelijke onderneming moeten afmeten; pretentius omdat allerlei wetenschappelijke disciplines, van psychologie tot etnologie, van economie tot historische wetenschap, zich ten doel stellen ‘de mensen te begrijpen’. Welke rol kan hier de filosofie,

de literatuur, de biografie spelen? En in welke verhouding staat die hartstocht tot zijn politieke en literaire engagement?

Deze inleiding heeft het doel een beeld te geven van deze hartstocht en de moeilijkheden die Sartre daarbij ontmoette en die voor hem aanleiding waren 'een fundamentele verandering' aan te brengen in zijn positie en te trachten het existentialisme onder te brengen in het marxisme. Daarbij ligt het zwaartepunt op de filosofische werken waarin Sartre verantwoording aflegt over methodologische problemen. Maar ongetwijfeld verheldert de kennis van zijn literaire werken het zicht op de betekenis van deze theoretische overwegingen.

Te veel: *De woorden*

Het leven van Sartre, met name zijn privé-leven, is altijd al onderwerp van buitensporige nieuwsgierigheid geweest: toen het existentialisme in de mode kwam, was Sartre nauwelijks minder aantrekkelijk voor nieuwsgierige toeristen dan de Eiffeltoren.² Intussen is een reeks van zeer uitvoerige biografieën verschenen die, gebaseerd op Sartres eigen mededelingen, zijn briefwisseling met Simone de Beauvoir en andere getuigenissen, zijn leven bijna van dag tot dag, ja voor een deel zelfs tot op het uur nauwkeurig reconstrueren. We vernemen veel meer dan we eigenlijk wilden weten. In onze samenhang moet Sartres eigen interpretatie van zijn leven besproken worden als voorbeeld van zijn ‘hartstocht de mensen te begrijpen’. Zijn autobiografie *De woorden* (*Les mots*) is, zoals veel van zijn projecten, niet voltooid maar biedt een zeldzame gelegenheid om de grondslag van zijn denken over de menselijke existentie toe te passen op hemzelf.

Het grootste deel van het boek was al voor 1954 geschreven en werd in 1963 bewerkt. Het vormde de aanleiding tot de verlening van de Nobelprijs, die Sartre overigens weigerde. Het behoort stellig tot de best geschreven boeken van Sartre, en het is heel beslist het boek dat zijn methode om te begrijpen het minst opdringerig toepast. Het zeer ironische, zeer geestige en tegelijk enigszins gelaten boek is precies het tegendeel van een zelfverheffing, eerder bijna het document van een zelfvernietiging. Het is allesbehalve een liefdesverklaring aan zijn jeugd: ‘En voor de rest heeft de lezer wel begrepen dat ik mijn jeugd, en alles wat daar nog van over is,

verfoei; de stem van mijn grootvader zou ik niet meer willen horen [...].’ (*De woorden*, 123)

Sartre spreekt zelf van de logica van zijn geestelijke oefeningen tussen zijn zesde en negende levensjaar. Hij beschouwt zijn kindertijd als een scheppingsprogramma van zijn persoonlijkheid, met het doel te ontkomen aan de toevalligheid van de existentie en de noodzakelijkheid van het bestaan te bereiken. Hij bestempelt dat als rechtvaardiging van zijn existentie. Maar waarom zou iemand de behoefte hebben zich te rechtvaardigen voor het feit dat hij op de wereld is? Sartre gebruikt het beeld van de passagier zonder treinkaartje (*De woorden*, 83). Hij heeft zoiets als een kaartje nodig om de levensreis te mogen aanvaarden. De rechtvaardiging die hij vindt is het beroep van schrijver. Nu geeft hij zelf toe dat dit slechts een beeld is waarmee hij zich in een hopeloze situatie heeft gemanoeuvreed: het leven is geen trein, er is geen conducteur en niemand vraagt naar het kaartje. Het is slechts een eerste stap wanneer Sartre, als verklaring voor zijn vorm van rechtvaardiging, zegt dat deze gebaseerd was op een religieus model dat hij pas later leerde doorzien. Wat komt ervoor in de plaats? Niettemin schrijft Sartre verder omdat het nuttig is, omdat schrijven zijn beroep is. Een calvinistisch arbeidsethos zet hem ertoe aan ‘geen dag zonder geschreven regels’ door te brengen. Maar waarom moest Sartre vasthouden aan dit beeld, dat immers berust op de religieuze voorstelling van de predestinatie?

LEZEN

De overtolligheid. We kunnen de ontwikkeling van Sartre, waarin hij zelf een ‘logica’ meent te kunnen ontdekken, indelen in fasen. De eerste ervaring van de jonge Sartre is het gevoel van overbodigheid of overtolligheid (*être de plus*)³ of ook verregaande nutteloosheid. Dit gevoel berust op de situatie waarin zijn moeder en hij zich destijds bevonden. Zijn

moeder, Anne-Marie Schweitzer, was na de dood van haar man, Jean-Baptiste, teruggekeerd in haar ouderlijk huis, waar ze weer de rol van de dochter speelde. In werkelijkheid werd ze evenwel slechts geduld, men had haar niet echt nodig. Dit gevoel bracht ze over op de jonge Sartre met: 'We waren eigenlijk nergens thuis.' In deze situatie ontwikkelt zich bij hem het gevoel van leegheid. De reden daarvoor ligt in de vroege dood van zijn vader.

Een vader zou me wellicht met een paar duurzame kop-pigheden hebben belast. Door van zijn gemoedsge-steldheden mijn beginselen te maken, van zijn onwe-tendheid mijn kennis, van zijn werk mijn trots en van zijn manieën mijn wet, zou hij zijn intrek in mij hebben genomen en die eerbiedwaardige inwoner had mij dan mijn zelfrespect gegeven. Op dat respect zou ik mijn recht op leven hebben gegrondvest. Mijn verwekker zou over mijn toekomst hebben beslist: vanaf mijn geboor-te in de polytechniek, dan zou ik voor altijd geborgen zijn geweest. Maar als Jean-Baptiste Sartre mijn lotsbe-stemming ooit heeft gekend, dan heeft hij het geheim ervan in elk geval meegenomen in zijn graf; mijn moe-der herinnerde zich alleen dat hij gezegd had: 'Mijn zoon gaat niet bij de marine.' Bij gebrek aan meer nauwkeurige gegevens wist niemand – en ik in de eer-ste plaats niet – wat ik op aarde was komen uitspoken. (*De woorden*, 65)

Dat deze opmerkingen ironisch bedoeld zijn, blijkt duidelijk uit alles wat Sartre verder over de keuze van het eigen leven zegt. Hij schetst dus alleen de gebruikelijke manier waarop mensen het leven binnenrollen. De volgende stap is echter van beslissende betekenis en deze overweging zullen we in *Het zijn en het niet* weer tegenkomen: het in bezit nemen van

de dingen, het hebben, is een modus van het zijn. Het lege ik ontleent als het ware een inhoud aan zijn bezit en wordt zodoende substantieel.

Had [mijn vader] mij bezittingen nagelaten, dan was mijn jeugd anders geweest. Dan zou ik nu niet schrijven, want dan was ik een ander. Landerijen en huis geven de jonge erfgenaam een solide beeld van zichzelf. Hij raakt zichzelf aan op zijn grind, op de in ruiten verdeelde ramen van zijn veranda, en uit hun lijdelijk verzet haalt hij de onsterfelijke substantie van zijn ziel.

Een paar dagen geleden, in het restaurant waar ik at, riep de zoon van de baas, een jongetje van zeven, tegen de juffrouw aan de kassa: 'Als mijn vader er niet is, ben ik de baas.' Dát is een man! Op zijn leeftijd was ik de baas van niemand en behoorde niets mij toe. In mijn weinige ogenblikken van losbandigheid fluisterde mijn moeder: 'Pas op! We zijn niet in ons eigen huis.' We waren nooit in ons eigen huis, in de rue Le Goff niet en evenmin later, toen mijn moeder hertrouwd was. Ik had er geen last van, want alles werd mij geleend, maar ik bleef een abstract wezen. De rijkdommen van deze wereld houden degenen die ze bezit de spiegel voor van wat hij is; maar mij leerden ze wat ik niet was; *ik was niet* bestendig en blijvend, *ik was niet* de toekomstige voortzetter van het werk van mijn vader, *ik was niet* onmisbaar voor de staalproductie: in één woord, ik had geen ziel. (*De woorden*, 65 e.v.)

Het recht op bestaan baseren op de vader of op het bezit: dat komt nu niet bepaald overeen met een vrij ontwerp; dat is eerder het lot 'van de leider', van een figuur waar Sartre nu eenmaal niet van houdt. De leider baseert zijn bestaansrecht op het hebben van dingen; zijn ziel, dat zijn de uiterlijke, ge-

geven goederen en de voorgeschreven loopbaan. Hij is substantieel. Sartre merkt daartegenover uitdrukkelijk op dat de dood van zijn vader hem de vrijheid heeft gegeven.

De tegenhanger van deze, zijn eigen existentie is monsieur Simonnot. Monsieur Simonnot heeft als innerlijk leven een soort landschap dat uit louter vaste voorliefdes bestaat, die hij heel objectief kan bekijken en dan kan vaststellen. Hij is niet alleen een ik, zijn noodzakelijkheid is ook gegarandeerd; hij heeft een vaste plaats in het leven, zodat men het zelfs opmerkt als hij ontbreekt, afwezig is. Daarin bestaat nu juist het verschil met de kleine Sartre, die volkomen onzeker was van zijn eigen innerlijke landschap.

Monsieur Simonnot is niet alleen een schepsel, hij vertoont duidelijk de eigenschappen van dingen, zoals landschappen, namelijk onbeweeglijkheid, ondoordringbaarheid en diepte. Hij gedraagt zich objectief jegens zichzelf, hij kan zijn voorliefdes constateren. Maar voor alles kan hij zeggen: 'Ik ben geheel en al monsieur Simonnot.' De volledige overeenstemming met zichzelf vormt de ondoordringbaarheid van het ik; dat is de eigenschap van een ding.

Monsieur Simonnot heeft een eigenschap die Sartre met jaloezie vervult: hij is 'onontbeerlijk in het universum'. Als zijn grootvader ter gelegenheid van een feest in het Vreemdetalenmuseum verklaart: 'Er ontbreekt hier iemand, namelijk Simonnot' (*De woorden*, 68), dan voelt de kleine Sartre zich diep getroffen.

Ik stond verbaasd dat een mens zo zijn vaste plaats kan hebben. Zijn plaats: een leegte, uitgediept door de verwachting van de wereld, een onzichtbare schoot waaruit iemand plotseling herboren scheen te kunnen worden. Maar als hij onder applaus uit de aarde was opgestegen en de vrouwen zich op zijn hand geworpen hadden om die te mogen kussen, dan zou ik toch ontnuch-

terd zijn geweest, want lichamelijke aanwezigheid is altijd te veel. Zolang hij maagdelijk bleef en tot de zuiverheid van een negatieve essentie te herleiden was, behield hij de onsamendrukbare helderheid van diamant. Aangezien het nu eenmaal mijn lot was om ieder ogenblik tussen bepaalde mensen op een bepaalde plek van de aarde neergezet te worden en me daar overbodig te weten, wilde ik dat alle andere mensen in alle andere oorden mij zouden ontberen als water, als brood en als lucht. (*De woorden*, 68 e.v.)

Ook hier is de ironie onmiskenbaar. Achter de schijnbare waardering voor monsieur Simonnot gaat precies het tegendeel schuil: monsieur Simonnot is een 'schepsel', zoals een boom of een kei, gewoon een ding. Hijzelf, Sartre, daarentegen bezit geen vaste voorliefdes en geen vaste plaats in de wereld. Hij is niets. Maar hij wil niet niets, niet overbodig zijn, maar kunnen ontbreken, dat wil zeggen een plaats hebben waar hij thuishoort, zodat zijn afwezigheid wordt opgemerkt.

Hier vinden we op een heel terloopse wijze de introductie van een belangrijk idee: het niet. Voorwaarde voor het kunnen-ontbreken is een relatie met de wereld van het bewustzijn. En Sartre, die zich als aanwezige overbodig voelt, zou er de voorkeur aan geven als afwezige, verwacht en verbeid te worden als niets. Het niets heeft als het ware een positieve existentie tegen de achtergrond van een verwachting.

De zelfschepping in de huiselijke komedie – masochisme. De eerste stappen op de weg naar zelfrechtvaardiging volgen in het kader van de 'huiselijke komedie'. Hier neemt de kleine Sartre een rol op zich die hij niet doorgrondt, waarin hij aan zichzelf ontsnapt – zoals overigens alle andere deelnemers rollen spelen, niet alleen de grootvader, maar ook de grootmoeder ('Mami' genoemd), oom Emil en Anne-Marie; de werkelijke oorzaken van hun gedrag liggen niet in de situatie

van het moment maar in hun verleden, hun geschiedenis – ‘ergens anders’. Hier duikt het idee van de onoprechtheid op waarmee we ons later nog zullen bezighouden: ‘Ik was een onecht kind’ (*De woorden*, 63). De volwassenen hadden zijn ‘waarheid’, zijn karakter en zijn naam in de hand, hij zag zichzelf met hun ogen, zij hadden hem gefabriceerd. En ondanks alles wist hij dat hij toneelspeelde. ‘Hoe kan men toneelspelen als men niet weet dat men dat doet?’ In zijn bewustzijn is een soort afstand tot zichzelf, hij neemt zichzelf daarbij waar waardoor het hem duizelt. De huiselijke komedie maakte hem tot een soort voorwerp in de handen van de anderen. ‘Verwijfd door de tederheid van mijn moeder, krachteloos gemaakt door het ontbreken van de lompe Moses die me verwekt had, opgezwollen door de aanbidding die ik van mijn grootvader kreeg, was ik een puur voorwerp dat voorbestemd leek de weg van het masochisme te gaan, als het me gelukt was in de huiselijke komedie te geloven.’

Omdat ik er nu eenmaal toe veroordeeld was aardig gevonden te worden, mat ik mij een aanminning aan die meteen weer verwelkte. Ik sleepte overal mijn geveinsde gemoedelijkheid, mijn lege belangrijkheid mee, steeds maar uitziend naar een nieuwe mogelijkheid. Ik probeerde die te grijpen, nam een houding aan en vond er weer opnieuw de onzekerheid in die ik wilde ontvluchten.

Grootvader, gewikkeld in zijn reisdeken, knapte een uiltje. Onder zijn borstelige snor ontdekte ik de roze naaktheid van zijn lippen, het was onverdraaglijk. Gelukkig gleed zijn bril af; ik kwam vlug aanlopen om hem op te rapen. Hij werd wakker, tilde mij op en wij speelden onze grote liefdesscène, maar dat was niet meer wat ik had gewild. Wat had ik dan gewild? [...] Ik was een onecht kind. [...] Ik voelde hoe mijn daden in

gebaren veranderden. Het toneelspel stopte de wereld en de mensen voor me weg. Ik zag alleen nog maar rollen en toneelrekwisieten. (*De woorden*, 62 e.v.)

Het besluit zich onontbeerlijk te maken. Vanuit deze situatie valt het besluit zich onontbeerlijk te maken, juist omdat niemand hem nodig heeft. Het gevoel geen enkele rechtvaardiging te bezitten, drukt Sartre uit in de figuur van de conducteur die naar het treinkaartje vraagt. Hij moet redenen vinden voor de rechtvaardiging van zijn bestaan. Hij moet 'zijn eigen oorzaak' worden. Daarachter schuilt de gedachte uit de derde meditatie van Descartes, dat een wezen dat zichzelf schept, zichzelf noodzakelijkerwijs volmaakt schept. Een dergelijk wezen heeft geen wensen, het zou niet twijfelen, het zou hem aan niets ontbreken, het zou zichzelf 'alle volmaaktheden' geven waarvan het enig idee in zichzelf zou hebben, en zo zou het zelf God zijn.

Ik feite had ik geen keus. Als een clandestien reiziger was ik op de bank in slaap gevallen en de controleur schudde me wakker. 'Uw kaartje!' Ik moest wel bekennen dat ik er geen had en evenmin geld om ter plaatse de prijs van de reis te voldoen. Ik begon met schuld bekennen: ik had mijn identiteitspapieren thuis laten liggen, ik herinnerde me niet eens meer hoe ik [bij de ingang] aan de oplettendheid van de kaartjesknipper had kunnen ontsnappen, maar ik gaf toe dat ik op frauduleuze wijze de wagon was binnengekomen. [...] De trein, de controleur en de overtreder, ik was ze allemaal tegelijk. En ik was bovendien nog een vierde personage, de organisator van dit alles, die maar één verlangen had: zichzelf te bedriegen, al was het maar één minuut, vergeten dat hij alles op touw had gezet.

De huiselijke komedie kwam mij goed van pas: ik

werd een geschenk des hemels genoemd, dat was allicht maar een grapje, dat wist ik wel. Verwend door vriendelijkheidjes als ik was, plengde ik moeiteloos tranen, maar mijn hart bleef een steen gelijk; ik wilde een nuttig geschenk wezen en ik was op zoek naar degenen voor wie het bestemd is. Ik bood Frankrijk en de wereld mijn persoon aan. De mensen konden me niet veel schelen, maar omdat ik nu eenmaal toch niet om hen heen kon, zouden hun vreugdetranen me bewijzen dat de wereld me in dank aanvaardde. (*De woorden*, 83 e.v.)

Sartre voelt zich schuldig omdat hij bestaat en ontwikkelt een strategie om aan dit schuldgevoel te ontkomen.

Het middel: de literatuur – sadisme. De stap van het masochisme naar het sadisme maakt van het slachtoffer een dader. Sartre wordt de oorzaak van zichzelf. Hij maakt zich tot het tegendeel van zichzelf en maakt uit het verwende kind de held.

Men zal wel vinden dat het me niet aan lef ontbrak. Neen, ik was een vaderloos kind. Als zoon van niemand was ik mijn eigen oorsprong, toppunt van trots en toppunt van ellende. Ik was ter wereld gebracht door de aandrift die me naar het Goede dreef. De verbindingslijn lijkt duidelijk. [...] De huiselijke komedie [...] raakte me alleen aan de oppervlakte en de ondergrond bleef koel, ongerechtvaardigd.

Het systeem wekte mijn afkeer, ik begon een hekel te krijgen aan die gelukkige gevoelens van verrukking, aan de overgave, aan dat al te veel gekoesterde, te vaak gestreelde lichaam. Ik ontdekte mezelf toen ik tegen mezelf in verzet kwam, ik stortte me in de trots en het sadisme, anders gezegd, in de edelmoedigheid. (*De woorden*, 84)

Sartre benadrukt ‘de logische consequentie van zijn geestelijke oefeningen’. Ook bij de zelfscheping gebruikt hij nog altijd de middelen die hem ter beschikking staan, de voorstellingen die de leer van de predestinatie inhield. ‘Alles speelde zich in mijn hoofd af; ik was een kind van de verbeelding en verdedigde mij door de verbeelding. Als ik mijn leven van mijn zesde tot mijn negende jaar overzie, word ik getroffen door de continuïteit van mijn geestelijke oefeningen. Ze veranderden vaak van inhoud, maar het programma bleef ongewijzigd. Ik had een verkeerde opkomst gemaakt, trok me terug achter de schermen en begon mijn geboorte precies op het goede moment opnieuw, op hetzelfde ogenblik namelijk waarop het Heelal in stilte beroep op mij deed.’ (*De woorden*, 85)

Het zijn de jaren van de bioscoop en de bioscoopmuziek waarin hij in de bestaande onordelijkheid zijn rechtvaardiging vindt. Bij de identificatie met de helden van de literatuur, met Michael Strogoff uit *De koerier van de tsaar* van Jules Verne, of met Pardaillan, de held van Zévakos, wordt hij iemand die nodig is. Maar ook op die manier ontsnapt hij nog niet aan de onoprechtheid (*De woorden*, 97). Dat gebeurt pas door een ongewilde strategie van zijn grootvader.

SCHRIJVEN

Het kind was onecht. Als zeven- en achtjarige legt Sartre zich toe op de *écriture automatique*, het automatische schrijven (*De woorden*, 107). Hij plagieert andere schrijvers om zeker te weten dat alles waar is wat hij schrijft. Op den duur verwerft hij zelfs een soort oprechtheid bij het schrijven; hij begint zichzelf te ontdekken:

Ik was bijna niets, hoogstens een bezigheid zonder inhoud, maar meer was ook niet nodig. Ik ontsnapte aan de huiselijke komedie: werken deed ik nog niet, maar

spelen deed ik al niet meer; de leugenaar ontdekte zijn waarheid in de uitbouw van zijn leugens. Ik ben uit het schrijven geboren, daarvóór was er alleen een spiegelgevecht. Vanaf mijn eerste roman wist ik dat een kind het spiegelpaleis was binnengedrongen. Als ik schreef, bestond ik en ontsnapte ik aan de volwassenen. Maar ik bestond ook alleen maar om te schrijven, en wanneer ik zei 'ik' betekende dat: ik-die-schrijf. Maar hoe dan ook, ik was blij: het kind-van-iedereen kon met zichzelf onderonsjes hebben. (*De woorden*, 115)

Met het schrijven verschaft hij zich een existentie, hij maakt zichzelf tot een ding, namelijk de volgeschreven bladzijden van zijn romans. Zijn ik krijgt dus meer een dingkarakter dan voorheen, toen hij alleen een rol speelde.

Het project van de grootvader. Tussen zijn achtste en tiende levensjaar aanvaardt hij de zogenaamde 'dwingende opdracht' die hij in deemoedige toestand heeft ontvangen: zijn missie (*De woorden*, 123); hij maakt zichzelf tot diegene tot wie men hem gemaakt heeft.

De grootvader, die de schrijverij van de kleine Sartre maar niks vindt, speelt de erkenning van diens roeping; eigenlijk alleen om zijn Duitse leerlingen een typisch Franse zegswijze bij te brengen zegt hij dat de kleine een 'literatuurknobbel heeft'. Zo draagt hij er geheel onbedoeld toe bij dat bij de kleine Sartre de gedachte postvat dat hij voor de literatuur, voor het schrijverschap geboren is. De grootvader heeft de roeping verkondigd om hem de nadelen ervan duidelijk te maken. Maar als autoriteit die hij nu eenmaal is, verkondigt hij daarmee de wet (*De woorden*, 118). En de jonge Sartre schikt zich in zijn lot. Het zou door het beschrijven van echte dingen zelfs echt worden. Zo is 'zijn lot gesmeed'. Hij onderwierp zich omdat Charles, zijn grootvader, trachtte hem ervan af te brengen.

Ik heb het bijna opgegeven. In het talent, waarvan Karl met tegenzin erkende dat ik het bezat, omdat hij het onverstandig vond dat helemaal te ontkennen, zag ik eigenlijk alleen maar het toeval dat niet in staat was om dat andere toeval – ikzelf – te legitimeren. Mijn moeder had een mooie stem en *dus* zong ze. Dat neemt niet weg dat ze zonder treinkaartje reisde. Ik had een knobbel voor literatuur en dus moest ik schrijven en een leven lang deze mijn ontginnen. Best. Maar de Kunst verloor – voor mij tenminste – haar wijding, ik zou een zwerver blijven, met alleen een beetje meer op zak, dat is alles. Om me het gevoel te geven dat ik noodzakelijk was, had men een beroep op me moeten doen. Mijn familie had me die illusie een tijdlang gegeven: er was me herhaaldelijk verteld dat ik een zeer begeerd geschenk uit de hemel was dat grootvader en moeder niet konden missen. Ik geloofde daar niet meer in, maar ik had het gevoel behouden dat iemand die geboren wordt overbodig is, behalve als hij speciaal ter wereld gebracht wordt om aan een verwachting te voldoen. Mijn trots en mijn eenzaamheid waren destijds van dien aard dat ik ofwel dood wilde zijn of door heel de wereld verlangd wilde worden. (*De woorden*, 123 e.v.)

Schrijvers zijn nodig. Sartre draagt de taak van de held op aan de schrijvers. Daardoor wordt hun bestaan gerechtvaardigd. Dat geldt domweg voor hem; hij werd verwacht. Hij geeft zichzelf de opdracht de mensheid te beschermen (*De woorden*, 127). Door de opdracht krijgt hij de rechtvaardiging voor zijn bestaan (128). De belangrijkste stap bestond evenwel daarin dat hij zich de opdracht zelf had gegeven als erkenning van zijn vrijheid.

Ik lachte guitig en ik huilde vertederend. Ik had mijn korte leven doorgebracht met het verzinnen van smaken en standpunten die meteen weer vervluchtigden, maar nu plotseling was ik gepeild en was het peillood op de rots terechtgekomen; ik was schrijver zoals Charles Schweitzer grootvader was, door geboorte en voor altijd.

Toch gebeurde het wel dat er onder mijn enthousiasme een onrust doorbrak. Het talent waarvoor Karl naar ik meende borg stond, weigerde ik als een toevalligheid te beschouwen en ik had er een opdracht van gemaakt. Maar omdat ik niet werd aangemoedigd en niet werkelijk werd opgeëist, kon ik niet vergeten dat ik me die opdracht zelf had gegeven. Tevoorschijn gekomen uit een wereld van voor de zondvloed, stond ik op het ogenblik waarop ik aan de Natuur ontsnapte om eindelijk mijzelf te worden – die Ander die ik in de ogen van anderen meende te zijn – van aangezicht tot aangezicht met mijn lotsbestemming en ik herkende haar: zij was niets anders dan mijn vrijheid, die door mijn eigen toedoen als een vreemde macht voor me stond. Kortom, ik slaagde er niet in mijzelf helemaal voor de gek te houden. Maar al evenmin om me helemaal van mijn dwaling te genezen. Ik weifelde. (*De woorden*, 128)

Sartre heeft zich in de ogen van de anderen als een ik uitgebeeld, wat hij nog helemaal niet was. Als hij het worden wil, begrijpt hij dat hij dit lot zelf gemaakt heeft. Dat is de stap uit de oertijd – of de natuur – in het zelfgemaakte lot: de opdracht kwam helemaal niet van de anderen, hij heeft die zichzelf gegeven – zoals hij passagier, conducteur, trein en de zichzelf misleidende organisator was.

Cultuur als surrogaat voor religie. De vraag was echter waartoe het talent zou dienen. En het antwoord was: tot niets. Waarvoor hadden de mensen hem dan nodig? Ook

hier helpt Charles hem uit de problemen, zodat zijn 'essentie' als schrijver gered kon worden (*De woorden*, 132). De wereld is een prooi van het kwaad; de intellectuelen zijn er om haar te redden. Voor Charles is de cultuur surrogaat voor de religie. De verlossende taak van de kunst (de mensen leden aan de ontoereikendheid van het bestaan) kwam tot stand doordat de priester en de martelaar de plaats van de krijger innamen. Sartre schrijft opdat hem zijn bestaan vergeven wordt (144). Zijn uitverkiezing is ongefundeerd: hij heeft geen talent maar een opdracht (139). Dat herinnert al sterk aan de calvinistische voorstellingen van de predestinatie.

Het zijn als boek. Bij het schrijven verandert hij zich in een boek, in een object. Sartre geeft daarvoor een intussen begrijpelijke verklaring: hij houdt niet van zichzelf. Dat heeft tot gevolg dat hij al tijdens zijn leven postuum wordt; hij beschouwt zich als een dode. Hij is slechts toevallig mens, vlees en bloed; als ding zou hij onsterfelijk worden. Het schrijven is de stap naar de transfiguratie. 'Ik: vijftwintig delen, achttienduizend bladzijden tekst, driehonderd afbeeldingen, waaronder de beeltenis van de auteur.' (*De woorden*, 145) Eindelijk *is* hij, eindelijk heeft hij bereikt dat men zijn afwezigheid gedenkt. De manoeuvre die hem in staat stelt verwacht of verlangd te worden, bestaat eruit dat hij tijdens zijn leven zichzelf doodt; op die manier kan hij genieten van zijn eigen onsterfelijkheid. Sartre beschouwt deze manoeuvre evenwel als bedrog; zo vermijdt hij het risico van een niet van begin af aan gegarandeerd bestaan.

Ik belastte mijn nakomelingen met de taak om in mijn plaats van me te houden. Op een dag zou ik mannen en vrouwen die nog niet geboren waren, betoveren, in hun ogen iets bijzonders hebben; ik zou ze gelukkig maken. En ik was nog slimmer, nog geniepiger: op dit leven van mij dat ik vervelend vond en waarvan ik alleen maar het

instrument van mijn dood had weten te maken, kwam ik heimelijk terug om het toch nog te redden; ik bekeek het met een toekomstblik en het scheen mij een roerend en prachtig verhaal, dat ik ten bate van iedereen werkelijk had beleefd, dat niemand dankzij mij nog eens hoefde te beleven en dat alleen nog maar verteld hoefde te worden. Ik maakte er een ware hartstocht van: voor mijn toekomst koos ik een verleden van grote dode en ik probeerde achterstevoren te leven. Omstreeks mijn negende en mijn tiende jaar werd ik volkomen postuum. (*De woorden*, 148 e.v.)

Ook dit is slechts een poging zich een bestaan te doen garanderen. Het doel zichzelf te kunnen aanvaarden, wordt via een omweg nagestreefd: in de ogen van de anderen zichzelf te kunnen liefhebben. Maar in zijn hart bleef het gevoel, het vermoeden van de leegte, zonder substantie (*De woorden*, 155).

De werkelijke onontbeerlijkheid. Op een opmerkelijke plaats beschrijft Sartre de werkelijke ervaring van zijn onontbeerlijkheid, namelijk bij het spel met zijn schoolkameraden.

Mijn schoolwerk liet me geen tijd meer om te schrijven; en de nieuwe omgang die ik kreeg, nam zelfs het verlangen ernaar bij me weg. Eindelijk had ik vrienden! Ik, die in de parken buitengesloten was, werd nu vanaf de eerste dag en op de meest vanzelfsprekende manier aanvaard; ik wist niet hoe ik het had. [...] Ik leidde twee levens. In ons gezin ging ik voort de volwassenen na te apen. Maar jongens onder elkaar hebben een hekel aan dat kinderlijk gedoe: dat zijn echte mannen. Als een man tussen mannen verliet ik iedere dag het lyceum [...], dat was een ogenblik van diep geluk. Ik spoelde de huiselijke komedie van mij af; in plaats van te willen schitteren, lachte ik mee met de anderen, ik herhaalde